

Наречена шульца

КУПИТИ

Літературна біографія Юзефіни Шелінської (1905 - 1991), нареченої Бруно Шульца (1892 - 1942) - польського письменника й художника, завдяки якому Дрогобич став важливим пунктом на світовій мистецько-літературній мапі. Кохання цих двох людей тривало лише чотири роки, та на всю решту життя залишалося з Юзефіною, або Юною, як тільки він називав її. Вихрещена єврейка, яка постійно боролася зі своєю єврейською тінню, що не врятувало її від антисемітських чисток у ПНР. Полоністка, гімназійна учителька, любила поетів-романтиків та разом із Бруно читати поезії Рільке. Найбільше прагнула бути з Бруно, присвятитися йому повністю. Католичка, тож не могла офіційно побратися з чоловіком юдейської віри. Жінка, яка не хотіла ділити коханого ні з іншими жінками, ні з його одержимістю мистецтвом. Через утрачену мрію вчинила спробу самогубства - залишилася жити, але вже без Бруно. Друга спроба - через багато років - була вдалою. Ніколи не припиняла думати про нього і карати себе, що не зуміла врятувати його від загибелі, бодай спробувати врятувати... Книжка Аґати Тушинської - про пристрасне кохання і жахливу смерть, про літературу і мистецтво, про людське життя і його безборонність.

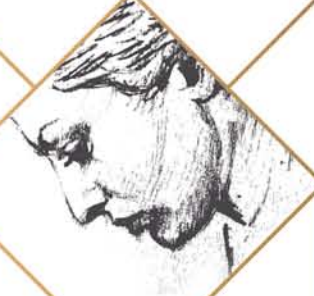
«Між мною та Юною усе скінчено... Жаль мені нас обох й усього нашого майбутнього, приреченого на загибель. Другої такої, як вона, я вже не знайду».
Так писав Бруно Шульдц про розрив з Юзефіною Шелінською – єдиною жінкою в його житті, з якою був заручений і планував одружитися. Мала блакитні очі й багато кашеюків. Висока, зі стрункими ногами. Йому було сорок один, їй – двадцять вісім, він її називав – понад усе прагнула бути разом із провінційного Дрогобича до Варшави – він не міг покинути єдиного місця своїх мистецьких візій. Він залишув 19 листопада 1942 року у своїй «особливій провінції» лише через те, що був євреєм, – вона пережила Другу світову і пожурила часи соціалістичної Польщі. Він ніколи не знайшов літературну біографію вона. Вона ніколи не шукала іншого. Юна перестала бути лише Агата Тушинська написала літературну біографію Юзефіни Шелінської. Юна перестала бути лише тинно майстра. Документальна оповідь Тушинської, страсті й драматичні картини життя своїх героїв.

Наречена
Шульц

Агата
Тушинська

Агата
Тушинська
Наречена
Шульц

ISBN 978-617-614-212-6

9 786176 142126

Наречена
Шульца

Аґата Тушинська

НАРЕЧЕНА ШУЛЬЦА

АПОКРИФ

Переклад з польської, примітки та коментарі
Віри Меньок

УДК 82-94

Т 81

Тушинська, Агата

Наречена Шульца / Агата Тушинська ; пер. з пол., прим.
та комент. Віри Меншок. – Чернівці : Книги – XXI, 2018. –
368 с.

ISBN 978-617-614-212-6

Літературна біографія Юзефіни Шелінської (1905–1991), нареченої Бруно Шульца (1892–1942) – польського письменника й художника, завдяки якому Дрогобич став важливим пунктом на світовій мистецько-літературній мапі. Кохання цих двох людей тривало лише чотири роки, та на всю решту життя залишалося з Юзефіною, або Юною, як тільки він називав її. Вихрещена єврейка, яка постійно боролася зі своєю єврейською тінню, що не врятувало її від антисемітських чисток у ПНР. Полоністка, гімназійна учителька, любила поетів-романтиків та разом із Бруно читати поезії Рільке. Найбільше прагнула бути з Бруно, присвятитися йому повністю. Католичка, тож не могла офіційно побратися з чоловіком юдейської віри. Жінка, яка не хотіла ділити коханого ні з іншими жінками, ні з його одержимістю мистецтвом. Через утрачену мрію вчинила спробу самогубства – залишилася жити, але вже без Бруно. Друга спроба – через багато років – була вдалою. Ніколи не припиняла думати про нього і карати себе, що не зуміла врятувати його від загибелі, бодай спробувати врятувати... Книжка Агати Тушинської – про пристрасне кохання і жахливу смерть, про літературу і мистецтво, про людське життя і його безборонність.

BOOK INSTITUTE

©POLAND

Книгу видано за підтримки
© POLAND Translation Program
This publication has been supported by
the ©POLAND Translation Program

Перекладено за виданням: Agata Tuszyńska Narzeczona Schulza. – Kraków :
Wydawnictwo Literackie, 2015.

© Editions Grasset & Fasquelle, 2015.

© Agata Tuszyńska

ISBN 978-617-614-212-6

© Книги – XXI, видання українською мовою, 2018

© Віра Меншок, переклад, 2018

© Анна Стьопіна, обкладинка, 2018

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

Юзефіна Шелінська, Юна, в 1933–1937 роках була нареченою Бруно Шульца – геніального письменника, художника, автора „Цинамонових крамниць” та „Санаторію під Клепсидрою”.

Приховувала це майже півстоліття. Після війни записувала в анкетах свій сімейний стан: незаміжня.
Усе інше – гра пам’яті й уяви.

I

- 7 Ця фотографія – його витвір. Це я. „Юна”. Довге смолясте волосся, гладко зачесане назад. Чорна шовкова сукня на бретельках. Невеличке намисто з перлин. І зваблива розквітла троянда з правого боку. Але передусім велике декольте й оголені плечі. Він сам вибрав для мене таку позу. Просив відкрити ноги. Лише на мить, для фотографії. Розвів мої руки в широкому жесті. Я відкриваюся... Показую щось більше, ніж панчішки, набагато глибше, аніж зазвичай, аніж навчила мене мама, аніж можна.

(Я ще не знала, що й за цю легковажність мені доведеться заплатити.)

Канапа нагадує трон, а я – повелительку. Дивлюся так, як перед тим не дивилася ні на кого. Спокусливо, манливо. Але водночас упевнено, трохи навіть суворо. Так, ніби за якусь мить збиралася покарати підвладних...

Не знаю, чи в ньому причина, що саме так виглядаю. Але це він зрежисерував такий ракурс. Такою мене

Ця фотографія –
його витвір

створив. Чи я тоді хотіла подобатися саме йому? Очі з-під ледь опущених повік, здається, підказують правильну відповідь.

Такого кадру він не повторив на жодному зі своїх малюнків. Ніколи не зробив ескізу моєї відданості. Ані жадання.

Цю історію вона повторювала собі роками. У багатьох варіантах і різних епізодах. Реалістично або з „молодопольською фальбанкою”. Холодно та зі слізьми на очах. У корсеті або з розпущеним волоссям. Ближче до реальності або ближче до своєї душі. Тоді, коли молилася про жар. І пізніше, коли просила вже тільки спокою.

8

Драма зазвичай починається мимохідь. Якось так... або ж узагалі „абияк”. Без фанфар. Наприклад, на вулиці.

Цього чоловіка – „молоду людину”, як про нього думала материнськими категоріями, – вона кілька разів бачила на вулиці Міцкевича. Зупинявся перед нею на певній відстані, ніби уступаючи місце. Відходив, ледь схиливши голову, аби пропустити її. Вона запам’ятала той жест, вираз обожнювання в очах і покірності у вигляді. Небагато, однак, залишалось від легкості помаху припіднятим капелюхом. Радше настирність та якась напружена відчуженість. Дивак, але з інтригою.

Вона тоді навчала літератури в жіночій школі у Дрогобичі. Від помешкання, яке винаймала, до роботи мала шмат дороги. Не любила поспішати, виходила завчасу, по дорозі набирала подиху. Назад так само: якісь неквапливі закупи, часом, може, прогулянка з подружкою, скажімо, зі Стефою Чарнецькою, але тих розваг не було надто багато. Мешкала й жила сама.

9 Згодом бачила його на учительських конференціях чи наукових зустрічах. Знала, що він також учитель, що навчає малювання у найкращій чоловічій гімназії міста. Дивився зазвичай боком, ніби підглядав. Шукав нагоди для особливих поклонів. Його покірність, надмірна приниженість і ті проникливі очі відштовхували її. Передбачали резерв. Мовчала. Точніше сказати: мовчала з викликом. Навчилася дивитися на нього ніби без виразу, ніби через шибку, а втім, допитливо... Жінки так уміють. Особливо у таких випадках. Йї особливо жінки у малих містечках – вільні, але, на думку оточення, вже далеко не молоді. Ще якийсь час не знала його прізвища.

Ті перші випадкові зустрічі двох незнайомих людей мусили відбуватися наприкінці 1932 року. Запамятала теплий вересень, опалі каштани, вечірню тінь прохолоди у повітрі. Усе ще не носила плаща. Новини зі світу ще не порушували спокою щоденного життя. Розпач ще не застував горизонту.

Кілька місяців по тому, на початку весни 1933 року, її відвідав у школі учитель фізики, разом з ним вона часом бачила того чоловіка. Професор Олексій Кушак прийшов від імені свого колеги, настільки засоромленого, що сам прийти не посмів. Просив, щоб вона погодилася позувати для портрета.

Яка ж пані Боварі відмовила б художникові? — подумала вона собі, приємно заскочена бравадою такої пропозиції. Погодилась. Сміливого жесту розпусної дружини провінційного лікаря їй не треба було позичати. Невдовзі прийшов і сам Шульц. Дістав пастелі. Малював ескіз швидко, поглядаючи на неї з якоїсь недоступної їй глибини. Її це трохи бентежило. Але тільки спочатку.

Почалися сеанси, під час яких він часто відкладав олівці та крейду, і ми розмовляли. У пам'яті залишилась більше аура, ніж деталі цих розмов. Про книгу сьйва, плодючість бур'янів та лабіринт, що віддзеркалював мапу людської душі. Незвичайність, взаємна зачарованість. Так, ніби ми були пов'язані таємним пактом, грою з-під напівпримружених повік. Я відчувала в цьому смак забороненого плоду, хоч не до кінця усвідомлювала чому. Мої плечі були оголені. Надто оголені. Я хотіла зникнути, але водночас бути, все більше й більше. Хтось мене творив, захоплювався мною, доповнював мене. Робив так, що я почувала себе королевою над чоловіком, якою ніколи раніше не була. В родинному домі не мала такого шансу. Мене оточували брати, батько, по дорозі до ванни ми бачили одне одного в близьні. А тут я немов розчинялася в якомусь серпанкові замилування, на яке, втім, не заслуговувала. Раніше я не знала такого стану.

Він малював ескізи. Дивився на мене уважно. Мабуть, не лише з увагою художника. Пам'ятаю ці очі. Невеликі й сьйливі. Темні й проникливі. Глибоко посажені під невисоким, сильно випуклим чолом. Чи бачив він мій семітський ніс? Звісно, що бачив — сам мав подібний, хоч не такий помітний, як мій. Але вочевидь знав, що ходжу до костелу, а не до синагоги. Я сама

залюбки цим хвалилася. Так, ніби це було вкрай важливо. Тоді вірила, що так і є. Чи він уже знав, що я тану під його поглядом? Що готова на більше, ніж дотепер з будь-яким іншим чоловіком? Коли і як він це відкрив?

Ті перші ескізи портретів не збереглися. Зрештою, вона не була впевнена, чи йшлося про них, чи про неї. Про їхнього автора знала тоді небагато. Щойно згодом звернула увагу на дві його роботи у львівському музеї: вже знайомий „Автопортрет” художника з магнетичним поглядом та групову сцену з двома жінками, що їх обожнює чоловік. Малий, нахилений у жесті зречення. Зі знайомими рисами й поставою. Несподівана повторюваність і багатократність її власного досвіду з дрогобицької вулиці.

11

Він здався їй молодим, значно молодшим від неї, а їй тоді було двадцять вісім років, і вона щиро здивувалася, коли сказав, що йому сповнився сорок один. Їй було важко у це повірити. Адже вважала, що вміє тверезо оцінювати людей. Так швидко її зачарував? Її, холодну керівничку, зрілу не по літах? Отим малюванням чи, може, розповідями про книжку, яка невдовзі мала бути опублікована?

Соромилася обожнювання, яким він її оточував, але й жадала його. Уже невдовзі – як нічого іншого на світі. Хоча й подружка з роботи, якій вона з блиском в очах вимовила його прізвище, сказала: краще будь обережна. Різне про нього говорять. Але це якраз не була хтозна-яка новина, бо ж про кого не говорять різне? Подружка намагалася уникати відповідей на запитання, але врешті бовкнула, що його бачили з місцевими повійницями. З якими повійницями? Ну, зі шльондрами. Але це, мабуть, не він...

Та знизала плечима: звісно, що ні. Хоча, коли вона побачила більше його малюнків...

Зізнаюся: відтоді я ходила по Дрогобичу із широко відкритими очима. Особливо вечорами, біля ринку, підглядала за тими панянками, що заманливо крутилися під аркадами і маячили на гирлах вулиць. Мені навіть не хотілося вірити, що вони займаються... цим. Бо як узагалі так можна: з чужим, одразу, оголено? І взагалі... Куди вони ввели тих своїх клієнтів? Там, у глибині, були самі лишень халупи.

Деякі дівчата були навіть красиві, одна здалася мені вродливою – у кльошованій сукні й вишуканому капелюшку, вона зовсім не скидалася на „таку”. Інші, на високих підборах, ходили незграбно, наче манекени. Непристойно світили стегнами. А чоловіків довкола них не бракувало. Одні підкрадалися, інші, п’яненькі, волали про свою хіть на всю вулицю. Раз-другий пробували зачепити й мене. Тож я перестала ходити туди, куди не слід. Бруно – художник, – пояснювала я собі, – тож мусить знати, і знати більше за інших, всюди ходити і все переживати – не буде ж учителька вказувати йому, що добре, а що погано. Тим більше, що він нічого такого не робить. Не він. Зрештою, він учитель. Хтось інший – так. Може, навіть інший Шульц. Запевно.

Ми зустрічалися у мене, переважно вечорами. Я винаймала кімнату в Зарембів, чекала на його візити. Вже не тільки як колеги-учителя, чудового художника, але й письменника. Вечорами ми пили чай, конче з конфітурою (!), і поринали у вірші Рільке. Або у незліченні феєрії його уяви, яку населяли барвисті метелики й метафори. Було так, як ніколи з ніким іншим. У перші

Пастелями створював
деталі й характер
обличчя

місяці це був головний сенс нашого зв'язку. Для нас обох. Шльондрами з ринку я вже не переймалася.

Він майже одразу сказав, якимось так тихо й несміло, що невдовзі має видати книжку — збірку оповідань з дивною, але красивою назвою „Динамонові крамниці”. І що допомогла йому в цьому Зоф'я Налковська¹. Їздив у цій справі до Варшави, здається, навіть до неї. Додав, що його дебют фінансує брат Ізидор. Був цим трохи збентежений, але більше потішений. Упевненістю, що брат, справжній підприємець, директор нафтової фірми „Галіція”, свідомо його підтримує, що вірить у його письменницький талант. Але мене цікавило дещо інше.

15 Це „та” Налковська? — запитала його. Так. Це його „так” було ледь чутне. Знаменита Налковська, — подумала я, — чи він, такий чутливий, такий начитаний, не знає її літературної ваги? Згодом я вже не була такою нерозумною, але спочатку — радше так. Не здогадалася, що їх об'єднує щось більше. Тому він і був такий малослівний. Але ж звідки я могла знати? Тим паче була тоді переконана: щось більше починало його об'єднувати зі мною...

Зазвичай ми прогулювалися галявинами за будинком. Або в березовому лісі. Я з дитинства обожнювала піші вилазки. (За сезон зношувала кілька пар взуття

¹ Зоф'я Налковська (1884–1954) — польська письменниця, публіцистка, драматургиня, від 1933 року членкиня Польської академії літератури, діячка ПЕН-клубу, засновниця та членкиня літературної групи „Передмістя” (1933–1937). Сприяла Шульцові в опублікуванні його першої збірки оповідань у варшавському видавництві „Рій” („Rój”), підтримувала з ним приятельські зв'язки, листувалася, згадувала про нього у своїх щоденниках. (Тут і далі примітки й коментарі перекладачки — В. М.)

із пласкими підборами!) Та й він раніше регулярно ходив на прогулянки. Зазвичай після уроків. Променад вів через шпалери горобини й калини вулицею Сенкевича, через парк до корзо¹ по вулиці Міцкевича, біля школи св. Ядвіги...

Банально? Тільки не з Бруно.

Ми говорили про все, хоч здебільшого про літературу. Обоє захоплювалися творчістю Рільке і Томаса Манна. Але він любив також дискутувати про Фройда і Айнштайна. Про все, що читав. Віршем і прозою.

Про різні речі.

Скаржився на куряву у Варшаві. Говорив про молитви, що це прекрасні містичні вірші. Ласо про морозиво в кав'ярні „Зем'янська”. Пристрасно фантазував про кольори повітря. І про турецький алфавіт ворон, мову яких намагався розшифрувати. Монотонно про іспит з нарисної геометрії, який здавав у молодості, коли ще планував стати інженером. Спокійніше про гори, куди їздив для оздоровлення, хоча злегка побоювався їхньої величі.

Про себе.

Удома, поки жив батько, говорив польською й німецькою. У шостому класі отримав нагороду за скульптуру, яку надрукували на листівці. Перед матурою² його відзначили за твір-казку про коня. Під час навчання у Відні зрозумів, що має присвятити себе образотворчому мистецтву, а не цивільному будівництву.

1 Корзо (від італ. corso) – вулиця або частина вулиці, призначена для прогулянок.

2 Матура – випускні іспити в середній школі, гімназії чи ліцеї.

Сумлінно вивчав розклади руху транспорту, бо це його цікавило. З дитинства відчував магію потягів. Облікування цифр вочевидь його заспокоювало.

Трохи філософував. Пам'ятаю розповідь про людське обличчя як вихідний пункт роману, про індивідуальність кожної людини та про відсутність спільного знаменника для земних істот. Може, я мала б тоді замислитись над неможливістю порозумітися з ним, але вже через мить він захоплював мене промовою про музичну тишу, про її врівноважений маятник, що заколисує його до самого мистецтва.

17

Я вже не намагалася розуміти цих пояснень. Підкорялася їм, наче животворній воді з озера в моєму містечку, наче небові, чий подих — завдяки його словам — ставав кольоровим. І вже тільки паморочилося в моїй голові. Змішувалися пропорції між реальністю й вигадкою. У тій другій я відчувала себе особливим і бажаним гостем.

А коли все вже добігало кінця і сеанс закінчувався, — залишалася тільки суть, як сам він казав, „покинутий торс розмови” ... Думка поверталася до пасти для взуття, користі від часнику та розмірів надвишок для наших мізерно оплачуваних шкільних категорій. Ми поверталися до життя. Він гордував цим приземленим існуванням. Я розуміла, що йому нікуди втікати. Присутність Бруно робила мене відважнішою. І сильнішою.

Він не викликав до себе надмірної симпатії. Як годиться дивакові й самітникові, розповідав про хвороби, про те, як у молодості місяцями лежав у ліжку, про періостит чи плеврит (він грався цими словами!), про нічні спітніння. Згадував, що іноді дуже довго не виходив

з кімнати, коли творив. Їжу мусили залишати йому під дверима. Потребував повної зосередженості. Знав чи не всіх дрогобицьких лікарів й усі шість аптек. Скаржився на шкільну рутину, на гул бричок, що проїжджають мимо, на свою боязливість.

Але згадував також про те, що він пише. Лише один раз. Про „Месю” – його найважливіший твір. Що почав писати, що намагається нанизати сюжети, що буде це, мабуть, як і його перша книжка, збірка різних історій. Потім уже не хотів про це говорити. Мовчав або скаржився, що в нього не виходить, що з цим усе гірше й гірше...

Він був письменником до дебюту – не знав, що на нього чекає. Ким невдовзі стане: Бруно Шульцом – автором чудової книжки чи збірки, до якої всім байдуже і вона припадає пилком у найтемнішому закутку книгарні? І це попри рекомендацію Налковської! І попри власні, часом роздуті до абсурду, критичні схильності... Може, малюнки мали б йому додавати впевненості, втім, це було дещо цілком інше...

Тож якесь відчуття тривоги мусило бути... Й було. Він спалахував у найнеочікуваніші моменти, навіть найідилічніші. Бруно постійно дивував мене. Але спершу присипляв позірною звичайністю... Так, ніби й справді був лише провінційним учителем, який фліртує з милою подружкою...

А коли настала весна, оздоба наших прогулянок стала дивовижною. З-за мурів монастиря василіанів долинав запах бузку. Набухали сецесійні магнолії, пахли жовтодзьобі форзиції. Стільки зелені я потім вже ніколи не бачила. Ці ледь вкриті листочками березові деревця виглядали мов панночки на балу дебютанток

або шлюбній доріжці... Я, наче дівчинка, захоплювалась усім цим — цими чуттєвими образами. Я, досвідчена полоністка із солідної львівської школи. З дитинства я жила посеред пейзажу, за вікном мого родинного дому було озеро, поблизу ліс. І був ще сад... Древа, дощі, вітер — це для мене щось очевидне, світання й смеркання відраховували дні, ритуали цвітіння і в'янення визначали мій світ.

19

Бруно відчував це по-іншому. На відміну від мене, він не мав душі мандрівника. Прогулянками Дрогобичем задовольняв потребу руху та зміни краєвиду. Часом ми просто ходили, поглинуті розмовою, нічого довокла не помічаючи. Ми обоє любили дерев'яну церкву св. Юра, схожу на велику іграшку. Іноді він звертав мою увагу на вивіски місцевих акушерок з лелеками, що тримали немовлят на подушках з оборками. Або показував аптеку „Під Провидінням” Горгоніуша Тоб'яшка, бавлячись вимовлянням цього чудового імені, наче витвором мистецтва. Там на вітрині можна було побачити великий слоїк з малиновим соком, помічним для всього. Я бачила, що Бруно дивиться на цей слоїк якось особливо і говорить про нього з ніжністю дитини, заскоченої на мріях. Була переконана, що посудина з малиновим соком колись з'явиться в його оповіданнях. Тільки не знала, що так скоро. І що не один раз.

Він сприймав природу не так чуттєво. Завжди через фільтр книжок, картин, асоціацій. А найохочіше як літературну тему. Березовий лісочок? Це лише початок цілої низки уявлень і сюжетів. Він наче підносив природу до вищого рангу, наділяючи її здатністю вигадувати й відгадувати метафізичні загадки. Не мало значення практично нічого, що не вважав за придатне для свого мистецтва.

Краєвид, сцена, кадр. Слимак на дорозі, рій метеликів після грози, поклубочені хмари, що пливуть над деревами, тінь під аркадами під'їзду – все це можна було використати. І все це невдовзі могло відродитися в його малюнку чи оповіданні. Звіряння, мерехтіння, ковзання, профіль акації... Білий тополиний пух, недолугість капусти... Часом він волів прогулюватися мовчки. Вона відчувала, що саме так мусить почуватися й поводитись художник.

Найбільше він вразив її на Лані¹ – дільниці єврейської бідноти, куди вони забрели якогось вечора. Здається, випадково. Так вона тоді думала, не вельми задоволена понурим краєвидом їхньої романтичної прогулянки. Хоча й тут можна було вгледіти мальовничість. Ті хатинки з розваленими дахами, хащі хвощу й лопухів, якісь живописні звалища.

Але йому не йшлося про мальовничість. Несподівано він зупинився і тихо мовив: „І тут я загину”.

Вона це почувала, але, мабуть, не зрозуміла, продовжуючи недбало всміхатися до кривих парканів і злидарів, що виглядали із заслонених шматками дикти вікон. Тоді він повторив ці слова, показуючи довкола рукою на запалі вулички, звалища, брудні зарослі подвір'я: „Тут загину!” І додав, що колись буде жебраком – брудним, голодним, скалічілим... А вона відвернеться від нього.

Тоді вона вже обурилася, а він намагався засміятися й усе обернути на жарт. Але не зумів, його обличчя залишалось урочисто сумним. І, здавалося, вологими очі. Але їй цього вистачило. Теж мені жартівник! Як так можна, що за жахливе почуття гумору? Однак теми

¹ Лан – колись територія Дрогобича, на якій мешкали євреї. Позаяк євреям заборонялося оселятися в межах міста, 1616 року дрогобицький староста Миколай Данилович наділив їм один королівський лан землі (близько 30 моргів, 1 морг = 0,56 га), так виникла єврейська дільниця під назвою Лан.

не розвивала. Краще було прийняти все за стилістичну провокацію, за мистецьку витівку шановного пана письменника. Не за пророцтво. Замість сумного пророка вона тоді воліла бачити захопливого оповідача й ерудита. Згодом він ще не раз здивує її таким віщуванням своєї долі. Але тоді вона вже почне звертати на це увагу...

21 А жінки? Чи були вони темою цих прогулянок? При ній — стрункій, високій, довірливо в нього задивленій — Бруно, мабуть, не смів роззиратися за жінками надто уважно. А може, з-за її спини йому було легше шукати їхні тіла й обличчя? Знала прецінь, що малював і з пам'яті, і з натурниць. Служниці й розпусниці, дружини адвокатів і купців — усі були йому абсолютно слухняні на папері. Із шановних паній меценаток і блудниць, які заробляли у двориках та місцевих кишлах, здирав сукні, часом залишаючи тільки натяки на білизну та взуття на високих підборах. Груди, стегна, ноги... На оголені тіла накладав обличчя, які запам'ятав з вулиці чи з крамниці. Помножував їх, удосконалював, дублював. Передягав, змінював сутність. Сам, низько присівши навпочіпки, підглядав, готовий до ударів. І до розкошування. Хто мав очі — той бачив. Хто мав розум — здогадувався.

А от вже сказати про це, назвати — то інша справа. *Licentia poetica*? Поетична гра? Стилістичний жарт послідовника Бердслі² та Кубіна³? Можливо.

1 З латинської: поетична свобода, поетична вільність.

2 Обрі Вінсент Бердслі (1872–1898) — англійський художник, графік, ілюстратор, поет, представник стилю сецесія.

3 Альфред Кубін (1877–1959) — австрійський художник, графік, літограф, письменник, якого називали „австрійським Гойєю”; створив індивідуальний стиль, подекуди наближений до символізму та експресіонізму; вважається одним із засновників сюрреалізму; ілюстрував книжки Франца Кафки, Едгара Аллана По, Федора Достоєвського, Миколи Гоголя.

Юні вочевидь мало бути не до сміху, коли роздивлялася ці малюнки, їхню одержиму однорідність і множинність. Або коли одного разу показав їй дівчину з кирпатим носом, доньку українського адвоката, справді вкрай схожу на певний тип жінок з його малюнків. Юна – емансипантка – і це мусила проковтнути. А невдовзі, мабуть, ще більше.

Бруно шукав у людях схожості з тваринами. Іноді задля жарту, іноді заради глибших асоціацій. Не вагався, коли запитала, кого я йому нагадую.

– Пані? Антилопу!

– А пан? Кого?

– Пса!

Мені було весело від цього порівняння мене із довгоногою газеллю. Але й приємно, що він такою мене бачив. Вільною, незалежною, красивою і далекою.

А от він не мав нічого спільного із собакою, хоча вочевидь думав інакше. Ні вірності, ні чуйності, ні цілковитої відданості. Його покірність була вдавана. Служняність – позірна. А підстилкою бував лише за певних обставин...

Юзефіна? Це ім'я монархинь – повелительок та інтриганок. Він волів називати її Юною – від Юони, справжньої неземної богині. Вона ж одразу примітила, хто був партнером мітичної Юони – Геніус, що ж, усе йшло якнайкраще. Вона і Він. Юна і Геній. Лише зрідка він опускав Юну до звичайнісінької Юзі. А вона його

згодом до Бруня — домашнього нездари, скиглія, нездатного на жодне рішення. Натомість його Юзя мала бути пересічною міщанкою, нудною панею учителькою, банальною служницею буденності. Вона думала, що називає її так жартома. Згодом почала сумніватися, чи це був тільки жарт.

Подружки захоплювалися її вишуканою елегантністю. Виглядала класично, з повною витонченістю простотою. Носила темно-синє або бежеве вбрання. Жакет зі спідницею нижче коліна. Без біжутерії. Учениці дивилися на неї як на картинку. Хотіли бути схожими на неї. Доглянута, зі смаком, яскрава. Викликала повагу. Обдаровувала їх турботою і терпеливістю.

23

Хтось сказав йому, що я не лише добросерда до учениць у школі — що повчаю їх, наприклад, не дозволяю гукати через вікно до хлопців, які проходять вулицею. Раджу також не носити декольте і не призначати побачень після смерку. Що навчаю їх гарних манер. Такі дрібниці, але йому це не сподобалося. Намить я немов побачила себе у дзеркалі його малюнків. Чи годжуся для музи справжнього художника? Та ще й музи з малої, а Художника з великої літери? Однак ці його малюнки насправді не відштовхували мене так, як здавалося спочатку. Я шукала в них схожості з італійськими майстрами — з оголеною Венерою Тиціана чи Боттічеллі... Що б я сказала моїм, вихованим у душі добропорядності й досконалості, ученицям, якби вони спитали мене про них? На щастя, вони ще нічого про нас не знали. А мистецтво окрилює...

Вона також скоро почала називати його Бруно. Не Брунон¹, відповідно до правил граматики, які вони обоє добре знали. І не Бруньо, як називали його вдома, з відтінком іронії, що трохи дратувало її. Бруньо – це ж хтось малий і другорядний. Як іграшка або нікчемний чоловічок з розхитаними нервами. Знала, що саме за такого його й тримали. У школі, в родині. Він сам розповідав їй, якою була реакція на його мистецькі спроби. „Бруню, ти мене не малюй, бо сусіди насміхатимуться...” Мати бігала до кумів і скаржилася, що він малював майже оголену служницю. „То й що з того, що художник? Роздягає служницю! У моєму власному домі!”

У родині до нього ставилися тепло, але водночас з якоюсь поблажливістю. Як до художника, як до дитини? Мешкав із сестрою, племінником і далекою кухнею. У невеликій кам'яниці на Флоріанській, 10. Кілька років тому померла мати. Батько помер ще під час війни. Маг, віртуоз уяви, престиджитатор. Це була найважливіша людина у житті й творчості Бруно. Власник текстильної крамниці та невичерпної комори синівської образності. Бруно наділив його дивовижною мистецькою силою. Дослідник Книги, він був мудрецем і провидцем, міг обернутись і на птаха, і на таргана... Я не любила його. Він забирив у мене Бруно.

Жінки були пересічнішими. Особливо мати, сестра Ганя, кухні. Для обслуговування буденності. І для обожнювання. Вартові кухні й майстерні. Були ще служниці. Ті нагадували йому молодість, на них не

1 Насправді ім'я Брунон ніде не фігурує в біографії й творчості Бруно Шульца. У родовому та знахідному відмінках імені Бруно Агата Тушинська вживає граматично правильну форму „Бруна”, а не поширену в польському шульцознавстві „Брунона”. В українському перекладі вживаю ім'я Бруно як невідмінюване.

поширювалося родинне табу – щодо еротики зокрема. Вони були об'єктом його перших чуттєвих фантазій. Тих, що згодом так буйно розквітли на малюнках Бруно. І котрі, визнаю, так шокували мене спочатку.

25 Мати бідкалася через дивацькі мистецькі схильності сина. Пишалася старшим Ізидором, директором великого нафтового підприємства, який після смерті батька став головою родини та головною її фінансовою опорою. Не припускала, що й Бруно колись чекає ця роль. Бо він якийсь не надто серйозний... Ніби й учитель на державній посаді, але часом наражав її на сором і розмови на торговиці. То малює портрети сусідок у самій лише білизні, то якийсь із нього „мазох”. Не розуміла, що йому закидали, але точно знала, що це не комплімент. І що не з'явився без причини. Адже це „Бруньо” не хотів одружуватися. Малював ті свої химерні ескізи. Зникав вечорами. І листів отримував забагато.

Він мав стати інженером, навіть навчався, але цивільне будівництво не перемогло у змаганні з його слабким організмом. Постійно хворів. Його лихоманило. Через зубний біль, бронхіт, запалення сечового міхура. Усе закінчилося лежанням у ліжку. Довго. Надто довго. Може, тоді й кублилися ті його хворобливі думки. Під час безперервного писання. І малювання. Щоправда, базграв геть як дитина. Намагався малювати на берегах газет, на мішках, у які на торговиці насипали крупу й родзинки. Найчастіше вози з кіньми. Або карету з піднятим верхом. Із запаленими ліхтарями вона виїжджала з нічного лісу. Дивні образи як на дитину.

Відтак малював дитячі голівки племінників. Відвідував їх у Львові, бо Ізидор з родиною лише зрідка бував у Дрогобичі. Заможний брат волів, щоб діти

уникали тамтешній понурий, ніби уражений хворобою дім. Бруно любив проводити з ними час – сам невеличкий і прив'язаний до казок. Разом вони фантазували про життя на безлюдному острові...

Я лише двічі відвідала Бруно вдома. Одного разу, щоби подивитися на його „майстерню” – спартанську кімнату без особливого обладнання, наступного – на запрошення його сестри Гані. Тієї, котра невдовзі після смерті матері перебрала її роль. Обидва рази це було сильне пережиття. Темний інтер'єр, повний античних меблів. Дивні гебрейські книжки, молитовники, багатораменні свічники. Стіни, вкриті портретами, ходою примар із викривленими обличчями та спотвореними тілами. Я була вражена тишею і спокоєм, що панували в цьому місці, але це була хвороблива тиша, яка наче підкреслювала тутешнє існування на маргінесі життя. І ці характерні постаті: дивакуватий безробітний племінник, якась кузина на кшталт резидентки, старша сестра-вдова... І всі вони згодом залежні від учительської зарплатні Бруно.

26

Туди найчастіше поверталися його історії про чорних гусениць, тарганів та злих мотилів. Зовні вони не справляли на мене такого враження. У цьому просторі вони мене повністю пригнічували. Залишали без надії. Позбавляли порятунку.

Цей дім був таємничим, як зі страшної казки. Або – як згодом я сама переконалася – із прози Бруно.

Між кухнею та кімнатою простягався досить великий захаращений коридор. Там стояла шафа

з фотографічним обладнанням Бруно, з тими його кліше, які використовував для своїх графічних робіт. Але тоді майже ніхто не знав, що це таке. Учні розповідали мені, що „пан Шульц” ходив до фотографів, домовлявся про якісь зужиті скельця і щось на них дряпав. Це були роботи до майбутньої „Книги Ідолопоклоніння”¹. Малюнки, які вони з цікавістю, але трохи й з острахом споглядали. Допомогали йому, коли просив. Не заохочував дивитися, але й нічого не забороняв.

Мені він показав цю техніку детальніше. Малював голкою на шарі чорного желатину, що вкривав скло, поправляв, віддавав усе назад фотографові. Малюнок ставав негативом, як на фотографії. Бруно засвічував світлочутливий папір, проявляв і наполегливо поправляв деталі. Якщо не був упевнений в результаті, то коригував лінію і гру світла на робочому столі під вікном, відтак знову просив віднести до фотоательє. І так багато разів, з багатьма графічними роботами. Відштампованими невеликими серіями на різних ґатунках паперу (бромово-сріблястий, з кремовою основою, з матовою поверхнею). Це були ті його знамениті cliché-verge. Справжній витвір мистецтва. Чи не останній у мистецтві ХХ століття...

1 „Книга Ідолопоклоніння” („*Xięga Bałwochwalcza*”) – цикл графічних робіт Бруно Шульца, створений ним у 1920–1922 рр. рідкісною французькою технікою cliché-verge (нанесення голкою ліній на засвічених скляних фотонегативах, покритих желатиновим чорнилом), яку художникові показав дроґобицький фотограф Бертольд Шенкельбах, фотоательє якого було на вул. Шевченка (тепер вул. Міцкевича, будинок стоїть і досі), існувало кільканадцять комплектів графічних робіт, кожен містив максимально двадцять робіт – імовірно, це були ілюстрації до повісті Леопольда фон Захер-Мазоха „Венера в хутрі”. Вперше „Книга Ідолопоклоніння” була видана у Франції 1983 року, перше польське видання з опрацюванням та вступом Єжи Фіцовського з’явилося 1988-го.

З одного боку коридор, куди запхнули ще швейну машинку й розкладні ліжка, вів до заскленої веранди, з другого — до темної кімнатки — комори, яка колись була спальнею матері. Він небагато говорив про неї, але поки вона була жива, то стежила за домашніми ритуалами, пранням, купіллю, сезонним приготуванням їжі чи випічки. Старалася єднати родину. Нехай з'їжджаються, бодай лише на свята, разом їдять — як годиться, у столовій кімнаті, більше довідуються про себе. Рідня — це рідня. Ганя — нещасна, як і Бруно, дружина самогубця, з хворим синочком, але Ізидор — великий нафтовий магнат, добре влаштований у житті, красивий чоловік — хай допоможе решті! Допомагав. Щомісяця надсилав триста злотих.

Була й кімната Бруно. Я лише зазирнула до неї. Звичайне ліжко, крісло, стіл, безліч малюнків на стінах. Склубочені, часто оголені постаті. Їхні хтиві тіла аж світилися у півтемряві. Потаємними пожаданнями, приниженням, благанням про співчуття. Руки з бичами. І він як підстилка. Він ще щось хотів мені показати, якийсь портрет, намальований його приятелем, але я бачила лише вогнисті зигзаги. І ту вродливу шльондру з ринку в сукні-кльош і капелюшку в центрі кількох малюнків. А все-таки!

Я не розуміла, що він хоче підвести мене до вікна, щось бурмоче про гори, про Карпати, які можна побачити у просвітку між будинками навпроти. Я нічого не чула, нічого не бачила. Вибігла, наче уражена струмом. Як і годиться добропорядній пані учительці. Може, не Юзі. Але практичній Юзефіні — безумовно!

Зате в кімнаті сестри можна було притулитися до кахельної печі, як у дитинстві. Мені він дозволяв.

Присідав поруч. Та навіть у цьому жесті крилася гіркота. Бо тут він колись міг знайти розраду і виплакаться. Тут його не могла відшукати няня, про яку розповідав мені. І яку запам'ятав на все життя. Вона карала й біла його, кількарічного, за найменшу провину. Жорстоко, безжально — так, аби ніхто не знав і не здогадався. Він ніколи добре не їв, був самотнім і особливим, тож, на її думку, — заслужив.

Ця відраза до їжі залишалась у нього на все життя. Коли я з ним познайомилася, він важив заледве понад п'ятдесят кілограмів, дозував земні харчі: шматок хліба, кавалок сиру, трохи шинки. Напихання черева вважав банальним, і всі заклинання його закопанських¹ друзяк мало що міняли. Ким була його мучителька з дитинства? Полькою, українкою? У розповідях він наділяв її різними іменами. Аделя, Рахеля, Сара... Не знаю, чи це не та жорстока няня спричинила його пізніші тривоги. Доктор Фройд напевне багато що міг би сказати на цю тему.

Я не любила атмосфери цього дому: прикрої, дивної, важкої. Хоча і він, і його сестра Ганя були привітними до мене. Але ця темрява... Ці малюнки, що дивилися зі стін. Такі ж темні, хоча оголеність аж променилася з них. Біла в очі. Я не розуміла, як він міг показувати їх своїм учням. І ті очі Бруно, що дивилися чи не з кожної картини. Його трикутне благальне обличчя приниженого раба. Зостається лише втікати...

А він там почував себе найкраще. У темряві власного гнізда, у ритмі своїх прагнень і подихові жадань.

1 Від назви татранського міста Закопане — від кінця XIX століття важливий осередок польської культури, культове місце творчості й товариського життя мистців Молодої Польщі та міжвоєнтя.

У своєму космосі. Насправді ні з ким і ніколи до кінця не розділеному. Чи могла я тоді уявити собі, що впораюся з цим?

Літо 1933 року я вже не вперше провела в Ястарні на Гелі¹. Жваво марширувала лісом – поставила рекорд: п'ять кілометрів за сорок хвилин. Це причина пишатися навіть по багатьох роках. Бігала по пляжу, плавала, засмагала, дихала простором, якого у нас мені завжди бракувало. Що ж, від малих прикордонних містечок до моря далеко... А ще далі до світу, звідки доходили три-можні новини. Що в Німеччині фашисти захопили владу, що відправляють людей до в'язниць і концтаборів, що згорів Рейхстаг. А в радянській Україні голод.

30

Я веселилася, відпочивала як, мабуть, вже ніколи пізніше. Здавалося, сонце ніколи не погасне. Часом дозволяла фотографувати себе. Носила білі сукні, що підкреслювало фігуру й засмагу. Насправді на світлинах я виглядала наче доповнення до своїх красивих ніг. Ніколи раніше не думала про це. Тілесність не була чимось важливим у моєму житті. Завела якісь знайомства з чоловіками, але все залишалося на етапі флірту, балачок за чаєм, торкання долоні. Щонайбільше – може, школярських поцілунків. „Пані виглядає мов бронзова статуя”, – хтось сказав мені тоді. Може, навіть там, у Ястарні.

¹ Ястарня – курортне приморське містечко на півночі Польщі, стоїть на Гельській косі, яка відокремлює Гданську та Пуцьку затоки від Балтійського моря.

Бруно прислав мені листа. Першого й останнього, в якому звертався до мене на „Пані”. Я була „Панею Юною”, „Антилопою”, ще безтурботною, не окільцьованою, нікому ще не належала жодним жестом ані словом. Лист був такий ніжний і повний обіцянок, написаний у такому прекрасному стилі, що я вперше тоді відчула, який Бруно чудовий письменник. Справжній чарівник, словами він міг заклинати реальність. А чого він хоче від мене? Це вже не було таким очевидним. Але ж мусить чогось хотіти? — думала я собі. Не можемо ж ми просто приятелювати?

Я повернулася. Він став щоденним гостем у моєму домі. Приходив вечорами, втомлений, але радісний. Охоче малював мене. А в мене від цього малювання виростили крила... Я відчувала свою владу. Силу вроди й молодості. Заколювала блискуче волосся. Відслоняла плечі. Так, як недавно або, можливо, й давно — у Парижі, під час навчання.

1926 рік. Ейфелева вежа все ще була найвищою спорудою у світі. Паризьке метро досягло майже бальзаківського віку й постійно вражало сецесійними станціями. Мистецька богема перемістилася з Монмартру на лівий берег ріки, скрізь панували танго і джаз, а ноги самі пускалися в танець. Американська співачка Жозефіна Бейкер¹,

¹ Жозефіна Бейкер (1906–1975) — французька танцівниця, співачка, акторка американського походження. Зазнала світової слави, виступаючи майже в усіх країнах Європи, зокрема й у Польщі. Шокувала еротичними танцями, костюмами (ексцентрична спідничка з бананів) та стилем життя (була бісексуалкою). Тримала вдома цілий звіринець, любила прогулюватися з екзотичним гепардом, з яким часто порівнювали її саму. Її кар'єра ускладнювалася через колір шкіри, проте в середині 20-х років мала блискучий успіх у Парижі, де й залишилася та відкрила свій клуб, тут прожила до кінця життя.

яку назвали Чорною Перлиною, пробуджувала великі пристрасті. Були найкращі, шалені двадцяті роки!

Упевнена в собі й непристойно молода, я прогулювалася по Монпарнас¹ і шукала художників, яких знала з підручників – Шагала², Делоне³, Леже⁴, – переконана, що зумію їх зацікавити собою. Я вірила, що можу стати обраною, що життя відкрите переді мною. Можу йти ліворуч, можу праворуч. Вітер віяв від Секвани⁵, чоловіки запрошували на келих вина з устрицями, на балачки й цигарку. Це спокушало. Де у Дрогобичі знайдеш морепродукти чи таке вино? І хоча мене це приваблювало, манило до незвіданих просторів, усе ж відчувала, що я учителька, тож повинна знати, ба! – знаю напевно, що варто робити, а чого ні.

32

У Парижі вона купила собі взуття. Лаковані черевички з пряжкою. На невисоких підборах. Бо й без них була вищою за інших. Вони носили гідне ім'я шляхетної генеалогії французьких шевців. Сиділи наче вліті. Відтоді супроводжували її найважливіші кроки.

А ходити вона завжди любила. Щоденне долання дороги трактувала як обов'язок, як своєрідний виклик.

1 Дільниця у південній частині Парижа, на лівому березі Сени.

2 Марк Шагал (1887–1985) – художник і графік єврейського походження, народжений у Вітебську, мав французьке та російське громадянства, провідний представник кубізму в образотворчому мистецтві.

3 Робер Делоне (1885–1941) – французький художник, представник орфічного кубізму.

4 Фернан Леже (1881–1955) – французький художник-кубіст, графік, скульптор, автор художньої кераміки, кінорежисер. У своїх образотворчих роботах постать людини обмежував до чистої форми. Працював у техніках фрески та поліхромії.

5 Інша назва ріки Сени (латинська, функціонує також у польській мові).

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ